
УДК 141:502.22

*І.М. Віткоўская,
кандыдат філасофскіх навук, дацэнт кафедры філасофіі БДПУ;
Дз. І. Наумаў,
кандыдат сацыялагічных навук, дацэнт кафедры філасофіі БДПУ*

ФАРМІРАВАННЕ КУЛЬТУРЫ ЭКАЛАГІчнай ДЗЕЙНАСЦІ ЧАЛАВЕКА Ў КАНТЭКСЦЕ КРЫЗІСУ ТЭХНАГЕННАЙ ЦЫВІЛІЗАЦЫІ

Праблема крызісу тэхнагеннай цывілізацыі апынулася ў цэнтры ўвагі навуковай супольнасці з пачатку 70-х гг. XX ст., калі характар і маштаб пытанняў, спароджаных логікай яе развіцця, упершыню паставілі пад сумненне жыццяздольнасць тэхнакратычнай парадыгмы і перспектыву выжывання ўсяго чалавецтва. Якасна іншы характар выклікаў, з якімі сутыкнулася чалавецтва на мяжы другога і трэцяга тысячагоддзя свайго гістарычнага развіцця, зрабіў актуальнай светапоглядную рэфлексію аксіялагічнага базісу сучаснай цывілізацыі, без чаго немагчыма вырашыць паўстаўшыя праблемы.

У гістарычным ракурсе пераход ад традыцыйнай да тэхнагеннай мадэлі цывілізацыйнага развіцця меў пазітыўнае значэнне, бо ён быў закліканы рэалізаваць два мегасацыяльныя праекты: авалоданне прыродай і задавальненне запатрабаванняў чалавека. Калі антычнасць прывяла да пераадолення містычнага і міфалагічнага дачынення да прыроды і яе сіл, то Адраджэнне і Новы час сфарміравалі чалавека-дэміурга, які зрабіў прыроду аб'ектам рацыянальна-тэарэтычнага мыслення і спажывання. У рамках спажывецкай мадэлі чалавек выступаў суб'ектам пазнання і дзейнасці. Ён разглядаўся як цэнтр светабудовы і таму валодаў правам і сродкамі

ўздзейнічаць на прыроду. На вызначаным этапе развіцця чалавецтва гэта азначала тэхналагічны, палітычны і сацыяльны прагрэс. У сацыяльным аспекце былі пераадолены абшчына, як асноўная форма арганізацыі сацыяльных адносін, дамінаванне калектывісцкіх сацыяльных уяўленняў, цвёрдая сацыяльная іерархія. У палітычным вымярэнні дэмакратызацыя палітычных адносін прывяла да трансфармацыі аўтарытарнай сістэмы ўладнага панавання асобных сацыяльных груп, у больш адкрытую для сацыяльнага кантролю дысперсную сістэму кіравання соцыумам.

Такім чынам, для сучаснай постіндустрыяльнай фазы развіцця чалавецтва ўласцівы інавацыйны характар эканомікі, пастаянная неабходнасць у новых тэхнічных і тэхналагічных вынаходствах, ускладненне тэхналагічных працэсаў, экспанентны прырост інфармацыі, ператварэнне адукацыі і навукі ў найважнейшыя фактары сацыяльнага прагрэсу, інтэнсіфікацыя ўсіх відаў сацыяльных камунікацый. Важную ролю ў адзначаных радыкальных трансфармацыях сацыяльных, эканамічных і палітычных асноў чалавецтва выканалі тэхніка, якую ў філасофскім плане можна разглядаць як пэўную дзейнасць, сродак гэтай дзейнасці і як практычна рэалізаваныя чалавечыя веды. Яна можа быць вызначаная як сістэма матэрыяльных прылад, ведаў і навыкаў, якія выкарыстоўваюцца для атрымання рэчаў і з'яў антрапагеннага паходжання, абумоўлівае магчымасць іх узнаўлення.

Тэхніка існуе ў грамадстве і для яго, мае сацыяльную прыроду і з'яўляецца найбольш дынамічным элементам грамадскай сістэмы. Змены ў тэхнічным базісе сучаснага грамадства сур'ёзна ўплываюць на шырокі спектр сацыяльных працэсаў і з'яў. Па меркаванні Т. Веблена, грамадства, якое стварыла тэхніку, гістарычна набыло новую аснову развіцця, якая зараз і вызначае сацыяльны прагрэс чалавецтва. Тэхніка відавмяніла мастацтва, палітыку, адносін паміж сацыяльнымі групамі і дзяржавамі, побыт мільёнаў людзей, іх паўсядзённае жыццё, маральныя каштоўнасці і міжасобныя стасункі.

У другой палове XX ст. ператварэнне навукі ў непасрэдную прадукцыйную сілу атрымала азначэнне навукова-тэхнічнай рэвалюцыі (НТР). Яна закранула не толькі тэхніка-тэхналагічны базіс, але таксама прывяла да інтэнсіфікацыі сацыяльных працэсаў, якасных змен ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. Характарыстыкай НТР сталі найноўшыя тэхналогіі, якіх не было ў сярэдзіне XX ст. (пнуткія аўтаматызаваныя вытворчасці, лазерная тэхналогія, біятэхналогія і інш.). Яны дазволілі ажыццявіць пераход ад знешніх, пераважна механічных, уздзеянняў на прадметы працы да ўздзеянняў на ўзроўні мікраструктуры, як нежывой, так і жывой матэрыі. НТР абумоўлівае глабальныя трансфармацыі чалавец-

тва, змяняе прафесійную структуру грамадства, культуру, побыт, псіхалогію людзей, узаемаадносін грамадства з прыродай. У выніку працэсу тэхнагенезу была створана штучная рэальнасць, якая размежавала чалавека і прыроду, – тэхнасфера. Дадзены феномен выступае, паводле У.А. Кутарава, як «чыста штучная рэальнасць, “артбыццё”, у ім няма нетрансфармаваннай прыроды, прыроды як такой» [3, с. 87].

Першапачаткова індустрыяльны, тэхнагенны характар развіцця Еўропы стымуляваўся геданістычнай па сваёй сутнасці ідэалогіяй, звязанай са спажывецкай і, можна сказаць, пакарыцельскай мадэллю адносін да прыроды. Тэхніка разглядалася як універсальны сродак задавальнення ўсіх запатрабаванняў і пераадолення ўсіх цяжкасцей развіцця. Аднак узніклі глабальныя экалагічныя праблемы і паставілі пад сумненне існаванне чалавецтва. Тым самым быў абвергнуты тэзіс, які сцвярджаў, што менавіта дзякуючы тэхніцы ў цэлым і навукова-тэхнічнай рэвалюцыі ў прыватнасці, любая сацыяльная сістэма здольная дасягнуць дастатку і росквіту.

Высветлілася, што развіццё тэхнікі сацыяльна абумоўлена і скарэлявана з сацыяльна-эканамічным, палітычным, духоўным і іншымі аспектамі развіцця грамадства і культуры. Аднак гэта якасна спецыфічная сістэма і мае рысы самаразвіцця, якое аб'ектывуецца ў стыхійна-непрадказальным і фатальным уплыве на соцыум, індывіда і прыроду. Аналізуючы характар уплыву тэхнагенезу на чалавецтва, сучасны японскі філосаф Томанобу Імамічы адзначае: «Гадобна прыродзе, тэхналогія стала нашым новым асяроддзем, якое мае свае ўласныя мэты, якія незалежаць ад чалавечых, паколькі тэхналогія як асяроддзе, як быццёвая татальнасць машынных утварэнняў, сама вызначае свой кірунак развіцця» [2, с. 80]. Да таго ж, як адзначае Р.К. Баландзін, «тэхнагенез рэзка павялічвае энтрапію навакольнага прыроднага асяроддзя, забруджвае і руйнуе біясферу, памяншае разнастайнасць экасістэм і біялагічных відаў» [1, с. 109]. Навука і тэхніка рэдуцыруюць ўсю разнастайнасць з'яў да ідэалізаваных аб'ектаў, абязлічваюць якасна розныя з'явы жыцця, у выніку чаго «свет пазбаўляецца самасці і разглядаецца як матэрыял для маніпуляцый» [4, с. 10].

Узнікненне і развіццё штучнай, надпрыроднай рэальнасці вядзе да няўхільнага нарастання ступені адчужанасці чалавека ад прыроды, да страты ім натуральных каранёў свайго існавання. Гэта абумоўлена тым, што тэхніка індывідуальна да метафізічнага вымярэння быцця, бо яна «не адрознівае жывое ад нежывога, людзей ад рэчаў» і злімінуе прыроду і чалавека як арэну і акцэра гістарычнага працэсу [4, с. 12]. У выніку чалавек ператвараецца ў кампанент, пры гэтым далёка не галоўны, розных сацыяльна-тэхнічных сістэм, у якіх ён выконвае падпарадкава-

льною інструментальную роллю і можа быць функцыянальна заменены ў любы момант часу. Ён пачынае выступаць у якасці «чалавечага кампаненту» тэхнаферы, што закранае саму яго прыроду. У «чалавека-кампанента», «у адрозненне ад чалавека-суб'екта, імпульсы да ўчынкаў ідуць не ад яго цялеснасці і жаданняў, а галоўным чынам ад адносін, куды ён уключаны» [3, с. 84].

Глобальны экалагічны крызіс, які з'яўляецца заканамерным вынікам экспансіі тэхнікі ва ўсе сферы чалавечага жыцця, пагражае перарасці ў катастрофу, якая можа пакласці канец гісторыі чалавечай цывілізацыі. У кантэксце базавых параметраў развіцця чалавецтва алармісцкая адзнака сучаснай сітуацыі цалкам апраўданая. У наш час адбываецца праз меру хуткае высільванне прыродных рэсурсаў (сыравінных, энергетычных), выкліканае логікай сталага нарошчвання матэрыяльнага спажывання як мэты развіцця грамадства і асноўнага крытэрыю сацыяльнага прагрэсу. Да каласальнага павелічэння антрапагеннай нагрукі на прыроднае асяроддзе вядзе і няўхільны рост колькасці насельніцтва планеты. Не атрымоўваецца знізіць маштабы забруджвання прыроды (атмасферы, гідрасферы, літасферы), што вядзе да шэрага глабальных праблем. На Міжнароднай канферэнцыі па пытаннях аховы навакольнага асяроддзя ў Парыжы 2 лютага 2007 г. быў апублікаваны даклад па праблеме глабальнага пацяплення, падрыхтаваны Міжрадавай групай экспертаў па змене клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change), у якую ўваходзяць 2,5 тыс. навукоўцаў з 130 краін свету. Паводле прагнозу экспертаў, да 2100 г. з-за актыўнага растаяння леднікоў Антарктыды і Грэнландыі ўзровень сусветнага акіяна павысіцца на 18–59 сантыметраў. Гэта прывядзе да затоплення некаторых астраўных дзяржаў і прыбярэжных гарадоў у шматлікіх рэгіёнах свету. Узмацніцца ўплыў на клімат трапічных цыклонаў, якія стануць чыннікам засух або, наадварот, паводак у розных рэгіёнах планеты. Галоўным фактарам прыродных катаклізмаў, паводле даклада, з'яўляецца антрапагенае ўздзеянне, а дакладней, павелічэнне аб'ёму выкідаў парніковых газаў у атмасферу Зямлі.

Спрабуючы выйсці з глабальнага крызісу, які носіць шмат у чым тэхнагенны характар, чалавецтва, зноў жа, звяртаецца да тэхнікі. Ідзе пошук і засваенне новых крыніц энергіі (тэрмаядзернай, сонечнай і інш.), стварэнне рэсурсазберагальных, малаадходных або безадходных тэхналогій, сродкаў інтэнсіфікацыі сельскагаспадарчай вытворчасці на аснове нетрадыцыйных спосабаў вядзення жывёлагадоўлі і земляробства, пошук шляхоў надзейнага пахавання прамысловых адходаў, распрацоўка эфектыўных метадаў ачысткі прыроднага асяроддзя ад розных відаў прамысловых забруджванняў. Для рэгулявання і кіравання сацыяльна-прыроднымі адносі-

намі выкарыстоўваюцца камп'ютэрная тэхніка, метады праграмавання магчымых варыянтаў развіцця.

Але эскалацыя тэхнічнага развіцця для выхаду з экалагічнага крызісу ў межах усё той жа мадэлі сцыентазаванага і тэхнізванага кіравання прыродным асяроддзем, не скарэляваная з аксіялагічнымі зменамі ў структуры светапогляду сучаснай цывілізацыі, патэнцыяльна небяспечная. Аднак рацыянальны падыход да прыроды павінен спалучацца з пачуццёвымі і маральнымі адносінамі да яе, бо халодны розум не аднойчы ў гісторыі прыводзіў да негатыўных вынікаў. Якасна іншы характар выклікаў, з якім сутыкнулася чалавецтва на мяжы другога і трэцяга тысяччагоддзяў свайго гістарычнага развіцця, не толькі ў экалагічным, але і ў антрапалагічным вымярэннях, актуалізуе неабходнасць светапогляднай рэфлексіі аксіялагічнага базісу сучаснай цывілізацыі. Вырашальную ролю тут выконвае філасофскі аналіз сітуацыі, бо менавіта філасофія канструюе светапоглядную карціну свету, якая кладзецца ў аснову ідэалогіі новай эпохі, здольнай рэгуляваць дзейнасць людзей.

Канструктыўнай з'яўляецца мадэль казвалюцыйнага развіцця, вырацаваная ў філасофіі (М.М. Майсееў). У яе межах павінна быць забяспечана канстытуяванне культуры экалагічнай дзейнасці чалавека, неабходнай для сумеснага і ўзгодненага развіцця прыроды і грамадства, аднаўленні дынамічнай раўнавагі біясферы і забеспячэнні далейшага развіцця сацыяльна-прыроднай сістэмы. Галоўная задача культуры экалагічнай дзейнасці заключаецца ў тым, каб падняць на новы ўзровень адносіны прыроды і чалавека, каб разглядаць прыроду як самагоднасць, увесці веданне аб сацыяльна-прыродных адносінах у сістэму каштоўнасцей культуры. Неабходны радыкальны антрапалагічны паварот, які будзе спрыяць аднаўленню і ўзвышэнню ролі асобы ў гістарычным працэсе, бо, як адзначае Томанбу Імамчы, «тэхналагічная аднастайнасць як новы спосаб калектыўнай ідэнтыфікацыі гэта мастацтва знішчэння асабістых характарыстык, паколькі ультрасучасныя тэхналагічныя апараты кіруюцца не пэўнай асобай, а толькі пальцамі» [2, с. 82].

Казвалюцыйны імператыў ляжыць у аснове прынятай, дзякуючы намаганням усёй сусветнай супольнасці, у рамках ААН у канцы мінулага стагоддзя Канцэпцыі ўстойлівага развіцця чалавецтва. Яна накіравана на праблему пераадолення супярэчнасці паміж эканамічным развіццём грамадства і запатрабаваннем захавання прыродных экасістэм і мае на ўвазе пошук і працоўку прынцыпова новых тэарэтычных і практычных захадаў па рашэнні глабальных праблем сучаснасці.

У якасці фундаментальных, дадзены дакумент абвяшчае наступныя прынцыпы: павага

і клопат аб жыцці сусветнай супольнасці, што выключае рост і росквіт адных сацыяльных груп, краін за кошт іншых; забеспячэнне якасці жыцця людзей, у спалучэнні з павагай да сацыякультурнай асаблівасці розных рэгіёнаў планеты; ахова і захаванне жыццяздольнасці Зямлі і разнастайнасці відаў жыцця на ёй; мінімізацыя вычарпання неаднаўляльных рэсурсаў; змена персанальных пазіцый і практычнай дзейнасці з мэтай зберажэння навакольнага асяроддзя; стварэнне нацыянальных структур для інтэграцыйнага развіцця і аховы навакольнага асяроддзя. Працэсы развіцця, якія адбываюцца ў свеце, павінны быць (з дапамогай высокіх тэхналогій), накіраваны на паляпшэнне ўмоў існавання і дабрабыту ўсяго чалавецтва.

Аднак у аксіялагічным аспекце мадэль сцэнарыя развіцця і тэхнізацыі ўпраўлення прыродным асяроддзем, якая рэалізуецца ў кантэксце выхаду з вострага экалагічнага крызісу, не такая бяспрэчная. У дадзеным выпадку пошук шляхоў выхаду з экалагічнага крызісу мяркуе філасофска-метадалагічны аналіз светапогляду, сістэму ведаў і каштоўнасцей, якія рэгулююць дзейнасць, адносіны чалавека да прыроды і да самога сябе.

Чалавек, яго карціна свету, дзейнасць абумоўліваюцца культурай, соцыумам, характэрнымі ім грунтоўнымі дыскурсамі, якія навязваюць чалавеку рэальнасць і сцэнарыі паводзін. У сучаснай сацыякультурнай сітуацыі дамінуюць «тэхнакратычны», «прагматычны», «спажывецкі» і таму падобныя дыскусы і спароджаныя ім сацыяльныя практыкі. Наяўныя сацыяльныя практыкі засноўваюцца на такіх каштоўнасцях, як канкурэнцыя і эфектыўнасць, экспансія і магутнасць. Задачы чалавеку адпаведны вобраз свету, яны не толькі арыентуюць яго паводзіны і дзеянні, але і пэўным чынам уплываюць на інтэрпрэтацыю працэсаў і тэндэнцый, якія разгортваюцца ў свеце. Гэта знаходзіць сваё пацвяр-

джэнне ў спробах легітымацыі тэхніка-тэхналагічнага фактару, які ў асобным аспекце разглядаецца як асноўны інструмент вырашэння глабальных праблем чалавецтва, а ў шырокім – як базіс ноасферы. Аднак ноасфера, на думку У.А. Кутарава, «функцыяніруе як тэхнасфера, як складаная нелінейная цэласнасць, контрінтуітыўная і контррацыянальная для нашай свядомасці, як штучнае асяроддзе, экспансія якой вядзе да канфлікту з быццём чалавека ў якасці прыроднай істоты» [2, с. 87].

Такім чынам, «тэхнакратычны», «прагматычны» і падобныя дыскусы не разглядаюць чалавека як адзін з відаў жывых істот у прыродзе, не прызнаюць самакаштоўны статус прыроды, не знімаюць адчужэння чалавека ад яе, не дазваляюць ёй увайсці ў сферу нашай самаідэнтыфікацыі як «сваё іншае». Гэта сведчыць аб тым, што экалагічныя праблемы, якія спароджаны тэхнагеннай цывілізацыяй і маюць і анталагічны, і экзістэнцыяльны характар, чалавецтва вырашыць у сацыяльных і культурных межах не можа па азначэнні.

ЛІТАРАТУРА

1. Баландин, Р.К. Ноосфера или техносфера / Р.К. Баландин // Вопросы философии. – 2005. – № 6. – С. 107–116.
2. Кутырев, В.А. Культура и технология: борьба миров / В.А. Кутырев. – М.: Прогресс-Традиция, 2001.
3. Имамичи, Т. Моральный кризис и метатехнические проблемы / Т. Имамичи // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 74–82.
4. Кутырев, В.А. Философия иного, или Небытийный смысл трансмодернизма / В.А. Кутырев // Вопросы философии. – 2005. – № 12. – С. 8–14.

SUMMARY

The article deals with the environmental problems, their reasons and features. The analysis of a technogenic civilization as well as its basic system of values is given. The environmental problems are considered as inevitable consequence of technogenic character of modern civilization.

